

- 5 Денисик, Г.І. «Золота середина» у природничо-географічних дослідженнях / Г.І.Денисик // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Серія: географія. – 2011. – Вип. 23. – С. 3–10.
- 6 Мильков, Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н.Мильков. – М. : Мысль, 1973. – 222 с.
- 7 Антропогенні ландшафти Поділля [За ред. Г.І. Денисика]. – Вінниця : Едельвейс і К, 2005–2018.
- 8 Антропогенні ландшафти Правобережної України [За ред. Г.І. Денисика]. – Вінниця : «Едельвейс і К», 2012–2020. 18
- 9 Похідні процеси і явища в антропогенних ландшафтах [За ред. Г.І. Денисика]. – Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2010–2020.

Заблоцький Б.В.

к.г.н., доц. кафедри географії та методики її навчання

САДІВНИЦТВО В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Садівництво у Тернопільській області завжди було важливою галуззю сільськогосподарського виробництва, яка забезпечувала населення незамінними вітамінними продуктами харчування, а переробні підприємства – сировиною.

Природно-кліматичні умови і ґрунтові ресурси області (крім територій із чорноземно-карбонатними і лучно-чорноземними ґрунтами) є сприятливими для вирощування плодово-ягідних насаджень, одержання високих врожаїв та дозволяють отримувати якісні продукти в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. На жаль, ці переваги ефективного ведення садівництва використовується поки що незадовільно.

Сьогодні у Тернопільській області зовсім невисокий рівень концентрації садівництва. На 100 га орних земель припадає всього 0,82 га садів. За останню чверть століття, внаслідок трансформації централізовано-планової системи до ринкової за недосконалого механізму приватизації багаторічних насаджень, у садівництві Тернопільщини склалися явно виражені негативні тенденції: різко скорочуються площі насаджень, до критичного рівня знизилися темпи їх відтворення.

Через низьку рентабельність садівництва та відсутність фінансових ресурсів на відтворення насаджень, впродовж 1990-2017рр., площа плодоягідних культур у всіх категоріях господарств скоротилася на 60,3 %. Від найвищого значення показника площі плодкових і ягідних насаджень у всіх категоріях господарств у 1990р. – 16,9 тис. га., внаслідок систематичного скорочення відбулося зниження мінімального показника у 2011р. – 6,6 тис.га. Після незначного збільшення, у

попередні роки, у 2017р. площа плодово-ягідних насаджень області знову становила 6,7 тис.га.

Частка господарств населення у загальній площі плодоягідних насаджень в області становила 69,8%, що понад 20% вище від середнього для держави значення. Проте, роль цих садів у формуванні пропозиції високоякісних і великих партій плодів на внутрішньому ринку невелика, а в перспективі ще зменшуватиметься.

Плодово-ягідні входять у структуру багаторічних насаджень сільськогосподарських угідь, тому для просторового аналізу доцільно використовувати показник частки плодово-ягідних у загальній структурі сільськогосподарських угідь. У розрізі адміністративних районів спостерігалися суттєві відмінності цього показника. Найвищі його значення (більші 1,0%) були у Бучацькому (із максимумом для Тернопільщини – 1,4%), а також у Борщівському та Заліщицькому районах. Вищими від середнього для області значення (0,6%) були показники Збараського, Кременецького та Тернопільського районів, а також окремих західних (Бережанського і Монастирського) та східних (Гусятинського і Підволочиського) районів. На решті території частка насаджень була у межах 0,2-0,5%. Мінімальний показник зареєстрований у Лановецькому районі.

Водночас, на фоні суттєвого зменшення площ, рівень виробництва плодів і ягід в Тернопільській області збільшився. У 2017р. їх виробництво в усіх категоріях господарств становило 64,1 тис.т., це стало одним із найвищих значень, що на 41% вище показника 1990р. У структурі урожаю 69,9% становили яблука, 7,5% – сливи, 5,3% – груші, 4,7% – вишні, 4,5% – суниці та полуниці, 2,6% – горіх волоський, 1,6% – малина й ожина відкритого ґрунту, 3,9% – інші культури. При цьому 78,4% урожаю виробили господарства населення.

Малі обсяги виробництва плодоягідної продукції сільськогосподарськими підприємствами пояснюються не лише скороченням площ плодоносних насаджень, а й низькою інтенсифікацією господарювання. Основними причинами цього є відсутність належного матеріально-технічного забезпечення, а відтак недотримання агротехнічних заходів, висока трудомісткість виробництва та відсутність матеріального стимулу для ефективного виконання робіт.

Зерняткові насадження домінують серед плодово-ягідних в області. Станом на 2017р. вони займали площу 4,1 тис. га., або 62,7% від усіх плодово-ягідних.

У розрізі адміністративних районів Тернопільської області простежувалися суттєві відмінності показника частки насаджень зерняткових в структурі плодово-ягідних. Найвищі значення показника (понад 78,3%) були на півдні області. Максимальне значення зареєстроване у Заліщицькому районі (86,8%). Найменші значення показника були у північно-західних районах, а мінімальне (35,2%) –

зафіксоване у Тернопільському районі. На решті території частка площ зерняткових коливалася у межах 60,5-70,4%.

Частка господарств населення у загальній площі зерняткових насаджень в області є найменшою серед плодово-ягідних. Проте і вона переважала сільськогосподарські підприємства та становила 59,9%. Продукція садів населення, як правило, не мала промислового значення, оскільки малі господарства не могли формувати пропозицію великих партій високоякісних плодів і на ринку.

У структурі насаджень зерняткових суттєво переважали яблуні (93,4% площі). Груші охоплювали 6,5%. На інші зерняткові, серед яких дещо виділялася айва, припадало лише 0,1% зайнятої площі.

Усього, в 2017р. в Тернопільській області зібрали 48,2 тис. т плодів зерняткових. У розрізі адміністративних районів спостерігалися суттєві відмінності показника валового збору зерняткових. Найвищі його значення (більші 5,0 тис. т) були у Борщівському, Збаразькому і досягли свого максимуму в Бучацькому районі (12,5 тис. т). Найменші показники (менші 2,0 тис. т) були у західних та північно-східних районах і досягли мінімуму у Підгаєцькому (0,7 тис. т). У решті районів валовий збір зерняткових коливався у межах 2,0-5,0 тис. т.

Слід зазначити, що на досить високі показники валового збору плодів, на фоні скорочення площ насаджень, вплинула досить висока урожайність. В області у 2017р. з 1 га зерняткових зібрали в середньому 143,7 ц урожаю.

На території Тернопільської області спостерігалася значна диференціація значень показника урожайності зерняткових. Оскільки сумарна урожайність культур залежить не тільки від природних передумов, а й від сортів, агрохімії, особливостей догляду, то немає чіткої закономірності у просторовому розподілі показника. Найвищі значення урожайності плодів (570,4 ц з 1 га) були зареєстровані у Бучацькому районі. Вищі від середньообласних показників значення були у західній та північно-західній частинах області. Найменша урожайність зерняткових була на сході та південному-сході Тернопільщини, а мінімальне значення (17,4 ц з 1 га) зафіксоване у Лановецькому районі.

У перспективі, продуктивність та рентабельність вирощування зерняткових повинна зростати. Адже, в останні роки, дерева, що вийшли з продуктивного віку, змінюють нові досягнення селекції. Провідне місце серед нових насаджень яблуні займають інтродуковані сорти Голден Делішес і клони, Джонаголд і клони та вітчизняний Ренет Симиренко і його клони, з рівнем продуктивності 25-35 т/га. З метою нарощування сировинної бази для переробки (соки, пюре, джеми) та отримання плодової продукції з найменшим пестицидним навантаженням і врожайністю 25-30 т/га провідне місце займають сорти високостійкі та толерантні до основних грибкових захворювань.

Це як вітчизняні сорти Амулет, Радогость, Аскольда, Едера, Мавка, Сапфір, Антонівка, так і сорти зарубіжної селекції Лігол, Топаз та ін. Нарощування плодів груші відбувається сортами, стійкими до бактеріозів та грибкових хвороб листя (українські сорти Яблунівська, Малівчанка, Черемшина, Стрийська та деякі інтродуковані). Врожайність цих сортів груші коливається в межах 20-25 т/га. Також, зростає значення крупноплідних і високоякісних сортів – Ноябрьська Молдавії, Вересневе Дево, Вижниця. Основним стримуючим фактором впровадження і вирощування зимових сортів груші є відсутність сховищ для зберігання охолоджених плодів в умовах регульованого газового середовища.

Кісточкові за обсягами насаджень є другими серед плодово-ягідних в області. Станом на 2017р. вони займали площу 1,3 тис.га., або 19,0% від усіх плодово-ягідних.

У розрізі адміністративних районів Тернопільщини простежувалися суттєві відмінності показника частки насаджень кісточкових в структурі плодово-ягідних. Найвищі значення показника (більші 25,0%) були на північному-заході та північному-сході області, а також у Гусятинському та Чортківському районах. Максимальне значення зареєстроване у Бережанському районі (39,1%). Найменші значення показника (менші 12,0%) були на півдні, а також у Тернопільському районі, а мінімальне (6,1%) – у Заліщицькому районі. На решті території частка площ кісточкових коливалася у межах 15,2-22,5%.

Частка господарств населення у загальній площі кісточкових насаджень в області становила 94,0%. Продукція кісточкових із цих садів повністю задовольняла потреби місцевого ринку. Проте, промислове садівництво можливе лише за умови подальшого збільшення площ цих насаджень великими сільськогосподарськими підприємствами.

У структурі насаджень кісточкових переважали сливи (43,1% площі). Дещо меншу частку охоплювали вишні (41,2%). Черешні займали 8,4% площі. На інші кісточкові, серед яких дещо виділялася алича, припадало лише 7,3% зайнятої площі.

Усього, в 2017р. в Тернопільській області зібрали 9,3 тис. т плодів кісточкових. У розрізі адміністративних районів спостерігалися суттєві відмінності показника валового збору кісточкових. Найвищі його значення (більші 0,5 тис. т) були на південному-сході області та у Збаразькому районі і досягли свого максимуму в Гусятинському районі (0,8 тис. т). Найменші показники (менші 0,3 тис. т) були у західних та північно-східних районах і досягли мінімуму у Підгаєцькому (0,1 тис. т). У решті районів валовий збір кісточкових коливався у межах 0,3-0,5 тис. т.

Слід зазначити, що на досить високі показники валового збору плодів, на фоні скорочення площ насаджень, вплинула висока

урожайність. В області у 2017р. з 1 га кісточкових зібрали в середньому 83,4 ц урожаю.

На території Тернопільської області спостерігалася незначна диференціація значень показника урожайності кісточкових. Найвищі значення урожайності плодів (62,5 ц з 1 га) були зареєстровані у Заліщицькому районі. На більшості території області, крім західних та центральних районів, показники були вищі від середньообласних значень. Найменшою урожайність кісточкових була у Бережанському районі (52,9 ц з 1 га).

У перспективі, продуктивність та рентабельність вирощування кісточкових повинна збільшуватися. Адже, в останні роки, дерева, що вийшли з продуктивного віку, змінюють насадження з покращеними характеристиками (з високою стійкістю до хвороб та шкідників, екологічною толерантністю, швидкоплідністю, високою якістю плодів). Так, в останній час, динаміку до нарощування мають українські сорти сливи Ненька, Лагідна та інтродуковані Ганна Шпет, Стенлей з врожайністю понад 20 т/га. А найбільший попит мають нові сорти, стійкі до вірусу «шарки» із високими товарними якостями плодів (Ханіта, Чачанська та ін.) з рівнем врожайності 20-30 т/га. Трансформуються і насадження вишні, - збільшується частка сортів Ночка, Подбельська, Тургенівка, Встреча, Шалуня з врожайністю 15-20 т/га. Нові насадження черешні поповнюються такими сортами, як Прошальна, Любава, Ніжність, Василіса, Етика, Амазонка та ін. із врожайністю не менше 25 т/га.

Горіхоплідні мають найменші площі насаджень серед плодово-ягідних в області. Станом на 2014р. вони займали усього 0,3 тис. га., або 4,8% від усіх плодово-ягідних.

У розрізі адміністративних районів Тернопільщини простежувалися відмінності показника частки насаджень горіхоплідних в структурі плодово-ягідних. Найвищі значення показника (більші 6,1%) були на півночі області, а також у Гусятинському, Козівському та Підгаєцькому районах. Максимальне значення зареєстроване у Кременецькому районі (9,8%). Найменші значення показника (менші 2,8%) були на півдні, а також у Тернопільському районі, а мінімальне (6,1%) - зафіксоване у Чортківському районі. На решті території частка площ горіхоплідних була близькою до середнього для області значення, яке становило 4,4%.

Частка насаджень горіхоплідних у господарствах населення в області становила 90,1%.

У структурі насаджень горіхоплідних переважають грецький горіх та фундук (ліщина). Проте, на території області надзвичайно мало таких спеціально створених суцільних насаджень. Більшість плодів грецького горіха збирають із дерев, що розташовані окремо, або у змішаних садах, а ліщина росте самотійно на межі лісових масивів.

У 2017р. в Тернопільській області зібрали 1,7 тис. т горіхів. Найвищі врожаї (близькі 0,2 тис. т) були на півдні області (у Борщівському, Буцацькому і Гусятинському районах), а також на півночі (у Збаразькому та Кременецькому районах) і досягли свого максимуму в Гусятинському районі (219 тонн). Найменші ж показники (менші 0,1 тис. т) були у західних та північно-східних районах і досягли мінімуму на Чортківщині (25 т). У решті районів валовий збір горіхоплідних коливався у межах 0,1-0,2 тис. т.

В області у 2017р. з 1 га горіхоплідних зібрали в середньому 61,2 ц горіхів. На території Тернопільської області спостерігалася зовсім незначна диференціація значень показника урожайності горіхоплідних. Найвищі значення урожайності зареєстровані у Заліщицькому районі (62,8 ц з 1 га), найнижчі – у Кременецькому (55,8 ц з 1 га).

У перспективі, ефективність вирощування горіхоплідних, зокрема горіха грецького, повинна збільшуватись. Адже закладання його нових насаджень здійснюється найбільш продуктивними сортами Буковинський 3, Буковинська бомба, Буковинський 1, Клішківський, Придністровський, Прикарпатський, Топорівський, Чернівецький 1 та Ярівський.

Ягідні за обсягами насаджень є третіми серед плодово-ягідних в області. Станом на 2017р. вони займали площу 0,9 тис.га., або 13,5% від усіх плодово-ягідних.

У розрізі адміністративних районів Тернопільщини простежувалися суттєві відмінності показника частки насаджень ягідних в структурі плодово-ягідних. Найвищі значення показника були у Тернопільському (51,0%) та Кременецькому (38,6%) районах. У Бережанському, Монастириському та Підволочиському районах значення були близькими до середньообласного (13,8%). На решті території частка коливалася у межах 3,4-9,6% (з мінімальним значенням у Тербовлянському районі).

Частка господарств населення у загальній площі ягідних насаджень в області становила 74,9%.

У структурі насаджень ягідних переважали суниці і полуниці (48,0% площі). Значно менші частки охоплювали малина (21,5%) та смородина (20,5%). Агрus та чорноплідна горобина займали по 4,8% площі. На інші ягідні припадало лише 0,4% зайнятої площі.

Усього, в 2017р. в Тернопільській області зібрали 4,9 тис. т ягід. У розрізі адміністративних районів спостерігалися суттєві відмінності показника їх валового збору. Найвищі його значення були у Тернопільському (1,0 тис. т) та Кременецькому (1,3 тис. т) районах. Якщо високий показник у Тернопільському районі пояснюється потребою забезпечення свіжими ягодами чисельного населення обласного центру, то у Кременецькому – традиційно сформованою спеціалізацією на вирощуванні полуниці. Відносно високі показники

(від 0,1 до 0,2 тис. т) були зареєстровані у західних і південних районах, а також у Збараському районі. На решті території показники були меншими за 83,7 т і досягли мінімуму у Підгаєцькому (29,5 т).

Слід зазначити, що на досить високі показники валового збору плодів, на фоні тривалого скорочення площ насаджень, вплинула висока урожайність. В середньому в області у 2017р. з 1 га ягідних зібрали 58,0 ц урожаю.

На території Тернопільської області спостерігалася незначна диференціація значень показника урожайності ягідних. У більшості районів урожайність близька до середньообласної, яка становить 44,9 ц з 1 га. Лише Збараський район виділяється відносно високим показником (55,6 ц з 1 га), а Борщівський – низьким (13,3 ц з 1 га).

У перспективі, продуктивність та рентабельність вирощування ягідних повинна зростати. Адже, на заміну старим насадженням приходять нові сорти з покращеними характеристиками (з більшою стійкістю до хвороб та шкідників, високою якістю плодів). Для споживання суниць та полуниць свіжими при сезонному вирощуванні все більше культивують ранньостиглі сорти Ольвія, Розана київська, Веселка, Хоней (інтродукований із США) з рівнем врожайності 15-25 т/га. Основою для вирощування ягід універсального значення (заморожування, наповнювачі молокопродуктів, джемів та ін.) стають як вітчизняні (Презент, Істочник, Присвята та ін.), так і західноєвропейські сорти (Зенга Зенгана, Полка, Ельсанга, Корона, Мармелада) з врожайністю 20-25 т/га. Щодо смородини, то й далі промислове значення зберезуть сорти Ювілейна Копаня, Софіївська, Санюта, Вернісаж, Черешнева, Аметист, Краса Львова, Консул, які поступово замінюються сортами нового покоління – Казкова, Радужна, Німфа, Оріана, Муза, Мелодія, Надбужанська. Серед порічок домінують сорти Йонкер Ван Тетс, Святомихайлівська, Троїцька. Доповненням до них поступово стають нові сорти, що набувають популярності – Дарниця, Самбурська, Ласуня, Ватра, Любава, Святкова, Сніжана, окремі сорти зарубіжної селекції. Зростає попит на сорти малини з великими і смачними ягодами (типу Феномен, Новокитаївська, Саня, Сяйво – вітчизняної селекції; Спутниця, Гусар – інтродуковані). Істотний відсоток займають сорти для позасезонного вирощування, а особливо ремонтантні для відкритого ґрунту. Провідне місце серед сортів агрусу посідають великоплідні, з десертними смаковими якостями (тип Неслухівський, Оксамит), але зростає частка зелено- і жовтоплідних та стійких до борошнистої роси сортів.

Окремим видом багаторічних сільськогосподарських насаджень є виноградники. Найбільш сприятливим регіоном для розвитку виноградарства в Тернопільській області є Подністер'я. Проте, вирощування столових сортів винограду набуває все більшої популярності у населення усєї області.

Станом на 2017 р. під виноградниками в Тернопільській області перебувало усього 22 га. Найбільші площі під виноградом розташовані у Заліщицькому районі.

У 2017р. місцевими аграріями зібрано 151,6 т винограду (це другий за обсягами урожай з 1990 р.). Середня урожайність культури - 79,8 ц з 1 га.

З подальшим розвитком селекції можливе збільшення площ і обсягів виробництва винограду в області, що сприятиме частковому забезпеченню потреб внутрішнього ринку.

Подолання негативних тенденцій та забезпечення подальшого розвитку садівництва потребує вирішення комплексу завдань і заходів: удосконалення системи економічно-правового забезпечення галузі, узгодження її з міжнародними стандартами; активізації інвестиційної політики за рахунок розширення доступу виробників плодоягідної продукції до кредитних ресурсів на пільгових умовах; розширення мережі плодородсадників; проведення посадки високопродуктивними районованими сортами; здійснення контролю за посадковим матеріалом, посадкою та доглядом; дотримання агротехнологічних вимог вирощування плодів і ягід; удосконалення системи їх зберігання та переробки.

Список використаних джерел:

1. Галузева програма розвитку садівництва України на період до 2025 року. – К.: СПД «Жителів С.І.», 2008. – 76 с.
2. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в 2017 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2018. – 82 с.
3. Тернопільщина – 2017 : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2018. – 65 с.

Потокій М.В.

к.г.н., доц. кафедри географії та методики її навчання

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ (ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ) ПОЛОЖЕННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА ЙОГО ВИВЧЕННЯ В КУРСІ «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ»

Метою статті є аналіз літературних джерел, у яких розглядається сутність одного із фундаментальних понять (категорій) сучасної суспільної географії – суспільно-географічного положення.

При вивченні теми “Головні поняття і категорії суспільної географії” у курсі “Основи суспільної географії” важливим є показ триади “властивості території – територіальні відношення – територіальні процеси” у руслі розкриття головного поняття суспільної